

КОРРЕЛЯЦИОН-ФУНКЦИОНАЛ МУВОФИҚЛИК ВА ТАРИХИЙ ЯХЛИТЛИК

Б.Турдибоев
(ТермДУ)

Борлиқ моддий ва руҳий, табиий ва ижтимоий борлиқ-жамият-лардан иборат. Жамият ибтидоий даврдан то ҳозирги кунгача табиий борлиқ-табиатга нисбатан ўзига хос бир бутунлик-яхлитликка эгадир. Аммо жамият ўз тарихий ривожланиши бўйича узлуклилик ва узлуксизликдан иборат. Худди шу узлуксизлик давомийлик, жамият ядроси-маданий борлиқ ва унинг ютуқларининг ворисийлик асосида авлоддан-авлодга ўтказилиши табиатга ёки ўзга цивилизацияларга нисбатан жамиятни бир бутун яхлит деб ўрганишга асос бўлади. Агар тарихий яхлитлик жамиятнинг сифат муайянлигини ифода этса, тарихий жараён эса унинг ўзгаришини, жумладан илгарилама ҳаракатини акс эттиради.

Хўш, жамият ўз ички ривожланиши, тарихи бўйича ўзига хос тарихий яхлитлик ва жараёнлардан иборат экан, уларнинг манбаи нимада? Биз ушбу мақолада асосий эътиборни тарихий яхлитликка манбаиларидан бири – корреляцион-функционал манбаига қаратмоқчимиз.

Табиат, жамият ва унинг яхлитлиги ва хилма-хиллигининг табиий замини ҳисобланади, аммо унинг ички ўз-ўзидан ривожланишининг асоси ҳисобланмайди. Тарихни диалектик маданий тушунишга мувофиқ, одамлар жамоаси табиатдан воқеаликка ишлов бериш орқали ажралиб чиққанлар. Чунки ҳайвонлар табиий тайёр нарсаларни, табиатни ўзгартириб ўзлаштирадилар, ўз мавжудликларини таъминлайдилар. Одамларнинг табиатни ўзгартириб ўзлаштиришлари якка ҳолда эмас, балки жамоа доирасида амалга ошади. Бу табиатга ишлов бериб яратган борлиғи «культура» - маданият ҳисобланган. Наинки уни табиат яратмаган. Маданий ўсимликлар, уй ҳайвонлари, меҳнат қуроллари, ерга ишлов бериш жараёнининг ўзи, ерга ишлов бериш жараёнида – меҳнат жараёнида

одамнинг биоижтимоий маданийлашиб бориши, меҳнат жараёнини бошқариш ва унинг натижалари – ҳосилни тақсимлаш, мулкни кафолатлашлар маданий фактлардир. Улар инсон онги орқали юз берган. Инсон онги ҳам маданийдир, у жамият маънавий маданиятининг ўзак қисми ҳисобланади. Бу маданий ҳодисалар инсонлар билан биргаликда мавжуд бўлган, мавжуд ва мавжуд бўлади. Улар борлиқнинг инсон томонидан воқеаликнинг ўзгартирилган кўринишларидир. Улар бир бутунликни ташкил этиб жамият ўзаги-маданий борлиқни ташкил этади. Маданий борлиқнинг ўзагида инсон ва унинг жамоаси туради. Чунки инсон уларнинг яратувчиси ва авлоддан-авлодга ташувчиларидир. Ушбу маданий борлиқ келиб чиқиши билан ижтимоий ҳаёт келиб чиққан, у ўзгариши билан ижтимоий ҳаёт-мамлакатлар ўзгарган, тарихий даврлар келиб чиққан.

Ижтимоий ҳаёт қуйидаги тўртта асосий соҳалардан иборат. Жамиятнинг моддий ҳаёти соҳаси, жамиятнинг социал ҳаёти соҳаси, жамиятнинг сиёсий ва ҳуқуқий ҳаётлари соҳалари ва жамиятнинг маънавий ҳаёт соҳаси ва унинг тармоқлари.

Илмий адабиётларда таъкидланганидек, уларнинг марказий қисмларини маданийлик ташкил этади. Ижтимоий ҳаёт соҳалари маданий қисмларининг бирлиги ижтимоий-тарихий яхлитликнинг асосини ташкил этади. Жумладан, моддий ҳаёт хўжалик ва экоҳаётлар бирлигидан иборат. Аммо уларнинг ўзак қисмини хўжалик маданият ва экомаданиятлар ташкил этади. Хўжалик маданияти негизида хўжалик ҳаёти ва экомаданият асосида экоҳаёт шаклланади. Хўжалик ва экомаданиятлар бирлигидан моддий маданият келиб чиқади. Моддий маданият ҳолати ва даражасига қараб моддий ҳаёт таркиб топади. Жамиятнинг социал ҳаёти соҳаси эса инсон ва уларнинг микро ва макрожамоалари ва уларнинг турмуш шароитларидан иборат. Улар ҳам маданий ҳодисалардир. Жумладан, кишиларнинг микробирликларидан бири-оила маданий ҳодисадир. Чунки унга ҳам мақсадга мувофиқлик, онгли фаолият, ҳаракат хосдир. Инсоннинг ўзи ҳам биоижтимоий маданий ҳодисадир. Ёки сиёсий ҳаёт соҳасини олайлик. Унинг асосий компонентлари

– давлат ҳокимияти ва сиёсий нормалар кишилар фаолиятининг натижалари, - маданий ҳодисалардир. Бу ҳолат ҳуқуқий ҳаёт ва маънавий ҳаёт соҳаларига ҳам хосдир. Хуллас, барча ижтимоий ҳаёт соҳаларининг асосий, болталовчи, марказий қисмини уларнинг ишлов бериб яратилган қисми – маданиятлар ташкил этади.

Илмий адабиётларда таъкидланганидек, ижтимоий ҳаёт соҳаларининг тўртта маданий қисмлари бир-бирларисиз мавжуд бўла олмайди. Уларнинг бирлигидан маданий борлиқ таркиб топади. Бунда инсон ва унинг бирликлари ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳаларига нисбатан социал асос қонунини бажаради. Бу умумижтимоий асосий қонундир. Чунки ижтимоий ҳаётнинг бирон қисми йўқ-ки, улар инсонларсиз-субъектларсиз юз берса. Чунки инсон яратувчи ва авлоддан-авлодга ташувчи ҳисобланади. Социал асос қонуни тарихда халқ оммаси ва шахснинг роли кўринишларида намоён бўлади. Маданий борлиқни яратишда ва такомиллаштиришда халқ оммаси ва шахснинг роли бирдай қийматга эга. Тарихий яхлитликнинг ҳам ва тарихий жараёнларнинг ҳам асосини инсон қадр-қиммати-ушбу манфаати ташкил этади. Тарих субъектларсиз юз бермайди.

Собиқ СССР даврида чоп этилган адабиётларда моддий маданият, моддий ишлаб чиқариш жамият мавжудлиги ва ривожланишининг асоси, деб қаралар эди. Ҳолбуки, моддий маданиятни ўз эҳтиёжлари учун инсон яратади. У ҳам инсон фаолиятининг натижаси инсон ва унинг жамоаларини бошқариш учун ҳам, моддий маданиятни яратиш учун ҳам бошқарув аппарати ва нормалари керак. Сиёсий маданий ҳодисалар, жумладан сиёсий муассаса ва нормалар шу эҳтиёж туфайли келиб чиққан. Айни вақтда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини кафолатлаш-мажбурийлик асосида тартибга солиш эҳтиёжи ҳам келиб чиққан. Ҳуқуқий маданият, жумладан ҳуқуқий норма ва муассасалар ушбу эҳтиёжга жавоб тариқасида юзага келган. Ижтимоий ҳаёт соҳаларининг маданий қисмлари инсон онгисиз таркиб топмаган. Инсон онги эса жамият маънавий маданиятининг асосий, марказий компоненти ҳисобланади. Демак, ижтимоий ҳаёт соҳаларининг

маданий қисмлари бир-бирларини тақозо этадилар. Уларнинг функционал ҳолатларидан жамиятнинг умумижтимоий қонунларидан бир гуруҳи – корреляцион – функционал қонунлар келиб чиқади. Бу тизимда инсон ва унинг birlikлари жамиятнинг бошқа соҳаларига нисбатан социал асос, яъни субъектнинг белгилувчилик роли қонунини, моддий маданият эса моддий асос қонунини, сиёсий маданият бошқариб турувчилик қонунини, ҳуқуқий маданият тартибга солиб турувчилик қонунини ва маънавий маданият маънавий асос қонунини бажарадилар. Тадқиқотчилар кўрсатганидек, ижтимоий ҳаёт соҳалари маданий қисмларининг ушбу ўзаро алоқадорликлари, мувофиқликлари хусусан вертикал мувофиқликлари жамият ва унинг тарихан яхлитликларининг корреляцион-функционал асосини ташкил этади.

Илмий адабиётларда тарихий яхлитлик масаласида ушбу механизмга ҳануз эътибор қаратилмади. Жамият ядроси-маданий борлиқнинг юқорида кўрсатилган тўрттала томонлари қадимги ёки ўрта асрлар, ёки янги ва энг янги даврлар бўлсин, система ташкил этувчи субстанционал асосларига эга. Жамият ядроси – маданий борлиқнинг система ташкил этувчи субстанционал элементлари ва қонунлари ҳам жамиятнинг субстанционал яхлитлигини таъминлайди ва тарихий жараёнларни келтириб чиқаради-ки, бу алоҳида мавзуда мақола тайёрлашни тақозо этади.

Илмий адабиётларда таъкидланганидек, жамият ядроси – маданий борлиқнинг тарихий типлари, тарихий яхлитлик ва шу асосда мамлакатлар – цивилизацияларни келтириб чиқарган. Жамиятнинг қадимги давр формасига оид, ўрта асрлар формасига оид, янги ва энг янги давр формаларига оид яхлит мамлакатлар – цивилизациялар мавжудлигини кўрамыз. Цивилизация ўз фуқаролари ва давлатига эга бўлган ўзига хос яхлит мамлакат маъносида ҳам тушунилади. Ўзбекистон Республикаси ҳам фуқаролари ва давлатига эга энг янги давр мамлакатлари – цивилизацияларидан бири. Ўзбекистон Республикасининг социал асосини 26 миллионга яқин. Ўзбекистон аҳолиси, хусусан кўп сонли ўзбеклар ташкил этади. Ўзбекистон халқи мамлакатимиз

маданий борлиғи, жумладан моддий ва маънавий, сиёсий ва ҳуқуқий маданиятларини 1991 йил 31 августдан бошлаб, тоталитар тузум давридан мерос бўлиб қолган социалистик маданий борлиқни ўзгартирган, ислох қилган ҳолда яратмоқдалар. Мамлакатимиз маданий борлиғининг таркибий қисмларидан бири моддий маданият, хусусан хўжалик маданияти кўпмулкчиликка асосланган бозор иқтисодиёти асосида қайта қурилди. Экомаданиятда ҳам, хусусан Орол муаммоси ҳам қайта кўрила бошланди. Сиёсий маданиятда давлат ҳокимиятида ва сиёсий нормаларда ўзгаришлар юз берди. Президентлик Республикаси, кўп партиявийлик жорий қилинди. Худудий маданият соҳасида ҳам шундай: илгари совет халқи учун хизмат қилган юридик муассасалари ва нормалари мазмунан ўзгарди. Улар бугунги кунда Ўзбекистон аҳолиси ҳуқуқларини кафолатлайди. Маънавий маданият тизими коммунистик мафкурадан озод қилинди. Кўп фикрлилик, миллий ва умуминсоний маънавий кадриятлар тикланмоқда. Аммо гуманитар фанлар соҳасидаги тадқиқот ишларида анча-мунчасида, ижтимоий-фалсафий методология соҳасида, тилга олинмасида, тарихни материалистик тушунишга таянилмоқда. Фақат санокли адабиётларда тадқиқот ишларида ижтимоий-фалсафий методологик асослардан бири – Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов номи билан боғлиқ ҳолда юзага келаётган тарихни диалектик маданий тушунишга таянилган ва шу асосда жамият тарихи яхлитлиги ва жараёнларининг асоси – корреляцион функционал ва субстанционал қонунлар мавжудлиги ёритилган.

Хуллас, мустақил мамлакатимиз ўз социал асосига моддий, сиёсий ва ҳуқуқий ва маънавий маданий асосларига эга. Уларнинг бир-бирларини тақозо қилишлари, бир-бирларига мувофиқ келишлари бугунги кунимиз, мамлакатимиз яхлитлигининг биринчи тартибдаги манбаи ҳисобланади. Тарихий яхлитлик авлодлар ўртасидаги узлуксиз ворисийликнинг муайян узлукли палласи ва давридир. Ижтимоий-тарихий яхлитликни илмий билишда жамият ядроси – маданий борлиқнинг корреляцион-функционал

яхлитлигига ҳам эътибор бериш тадқиқот объектига ҳолисона ёндашишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. – Т.; “Ўзбекистон”, 1995. – 269 б.
2. Рустамбоев М.Ҳ., Абдухолиқов С.О. Ҳуқуқ методологияси: ҳуқуқни фалсафий тушуниш бўйича изланишлар. 1-китоб. Тошкент – 2005. – 314 б.
3. Рустамбоев М.Ҳ., Абдухолиқов С.О. Ҳуқуқ методологияси: тарих ва ҳуқуқни диалектик маданий тушуниш асослари. 2-китоб. Тошкент – 2005. – 403 б.
4. Одилқориев Х.Т., Ғойибназаров Ш.Ғ. Сиёсий маданият: назарий қиёсий тадқиқот. Тошкент – 2004 . – 302 б.